

Tadeusz Klimski

O badaniach woli w pracach M. Dybowskiego

Studia Philosophiae Christianae 7/2, 97-130

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ KLIMSKI

O BADANIACH WOLI W PRACACH M. DYBOWSKIEGO

1. Wstęp. 2. Pytania stawiane pracom M. Dybowskiego. 3. Wprowadzenie historyczne. 4. Dwa podstawowe kierunki badań M. Dybowskiego nad wolą. 5. Ujęcie formalnej strony woli w badaniach fenomenologicznych. 6. Uwagi o eksperymentalnym potwierdzeniu przez badania M. Dybowskiego obecności woli w człowieku. 7. Wola a osobowość. 8. Akty woli i „tendencje determinujące”. 9. Wnioski.

1. Wstęp

Potrzeba uprawiania antropologii filozoficznej wynika z sytuacji metodologicznej we współczesnej psychologii eksperymentalnej. Psychologia ta najogólniej mówiąc realizuje pozytywistyczną koncepcję nauki, która polega na tworzeniu syntezy wyników nauk szczegółowych. Stosowane w psychologii eksperymentalnej metody badań dają w wyniku szczegółową wiedzę o rozmaitych elementach osobowości. Zestawienie wyników tych szczegółowych badań daje tylko sumę szczegółowych ujęć człowieka. Suma tych ujęć nigdy nie stanie się wykryciem koniecznych w człowieku i istotnie stanowiących go czynników strukturalnych. Badania nad istotnymi elementami strukturalnymi człowieka stanowią już metafizykę. Wydaje się jednak, że tego metafizycznego aspektu nie można pominąć także w psychologicznych badaniach nad człowiekiem. Metafizyka bowiem nie jest ogólnym ujęciem tego, co psychologia eksperymentalna bada szczegółowo, lecz jest ujęciem właśnie istotnych czynników strukturalnych, od rozumienia których zależy prowadzenie badań szczegółowych. Jest to krótko mó-

wiąc uprawianie psychologii eksperymentalnej w ramach niepozytywistycznej lecz klasycznej koncepcji nauki.

Antropologia filozoficzna w tym dopiero roboczym określeniu byłaby więc uprawianiem wiedzy o człowieku w taki sposób, że na terenie klasycznej koncepcji nauki dążyłoby się nie do syntezy, lecz do uzgodnienia relacji między metafizyką i psychologią eksperymentalną.

Dla tworzącej się współczesnej antropologii filozoficznej ciekawą próbą mogą się okazać badania nad wolą prowadzone przez M. Dybowskiego, którego prace polegają na swoistym łączeniu ujęć metafizycznych i eksperymentalnych. Propozycję M. Dybowskiego takich właśnie badań artykuł ten pragnie zasignalizować.

2. Pytania stawiane pracom M. Dybowskiego

Pracom M. Dybowskiego należy postawić pytania z porządku merytorycznego i historycznego.

Merytorycznie ważne są dwa momenty:

1). Czy według M. Dybowskiego wola jest odrębnym elementem struktury psychicznej człowieka, charakteryzującym się sobie właściwymi cechami?

2). Czy wola jest przejawem innych elementów struktury psychicznej, np. intelektu, jak twierdzi Brentano, Witwicki, Radecki, lub uczuć, co podkreśla Pfänder?

Ujęte w tych pytaniach zagadnienia prowadzą do następnego z kolei pytania: Jaką teorię osobowości przyjmuje M. Dybowski?

Prace M. Dybowskiego należało więc zbadać w dwóch aspektach: a) czy Dybowski przyjmując za Tomaszem z Akwinu koncepcję woli chce eksperymentalnie dowieść obecności woli w człowieku i określić jej przejawy, b) czy też wiedząc od Tomasza o takim elemencie osobowości tylko eksperymentalnie stara się go odszukać? Różnica między jednym i drugim aspektem polega na tym, że w pierwszym wypadku Dybowski konstruowałby eksperymentalny dowód, że wola znajduje się

w człowieku, o czym jest już przekonany na podstawie teorii Tomasza; w drugim wypadku ta teoria byłaby tylko motywem podjęcia eksperymentalnych poszukiwań woli, jako ewentualnego elementu struktury osobowości.

Należy więc zbadać, co Dybowski rozumie przez wolę, czyli jakie przeżycie woli uzyskuje przy pomocy stosowanych przez siebie eksperymentów, i jak pojęciem woli operuje w swoich badaniach, tzn. czy pojęcie woli wyznacza mu eksperymentalne metody, czy też badania eksperymentalne doprowadzają go do okrycia woli jako elementu osobowości i ewentualnie struktury samej woli?

Ważny jest także historyczny aspekt zagadnienia woli. W okresie poprzedzającym stosowanie w psychologii metod eksperymentalnych zajmowano się głównie obok zagadnienia intelektu, problemem woli, jako jednym z podstawowych elementów struktury psychicznej człowieka. Były to analizy czysto teoretyczne, wynikające z ogólnej teorii człowieka, formowanej głównie na gruncie filozofii Arystotelesa. Zastosowanie metody eksperymentalnej w psychologii pozwoliło na sprawdzenie, czy w strukturze psychicznej człowieka znajduje się element nazywany wolą. Prace w tej dziedzinie podjęli np. Ach, Michotte, Barrette, Abramowski, Dybowski i inni.

Ustalenie naukowego waloru stosowanej przez Dybowskiego metody eksperymentalnej, nie jest bez znaczenia, gdy weźmie się pod uwagę zastrzeżenia sformułowane w „Historii psychologii” Bretta¹. Czytamy tam, że „Watt i Ach zabrali się do problematyki kojarzenia i wykazali, że ‘akty’ kojarzenia są podczas wykonywania określonego zadania nieobecne; organizm zdaje się być ‘nastawiony’ lub mieć jakąś ‘tendencję determinującą’ go w kierunku reagowania w pewien sposób w pewnych okolicznościach. Tak samo odkryto, że ‘akty woli’ są konstrukcjami mitycznymi, a właściwsze byłoby określenie w terminach przejawiania się ‘tendencji determinujących’”.

---

¹ G. S. Brett, *Historia psychologii*, tłum. Janina Makota, Warszawa 1969, 620—1.

Najważniejsze w tej wypowiedzi jest stwierdzenie, że to, co nazywamy „aktami woli”, jest dowolną konstrukcją myślową, i że nie tyle „akty woli” funkcjonują w psychice ludzkiej, ile raczej przejawiają się w niej „tendencje determinujące”. Brett atakuje więc wyniki badań Acha. Wynika z jego wypowiedzi, że badania eksperymentalne nie pozwalają odkryć w psychice ludzkiej tego, co Ach i Dybowski nazywali wolą i aktami woli. To zastrzeżenie Brettta tym bardziej zachęca do przebadania prac Dybowskiego pod kątem relacji między przyjętą przez niego koncepcją woli a uzyskanym wynikiem badań przy zastosowaniu eksperymentu.

Wyniki swoich badań M. Dybowski opublikował głównie w trzech pracach i one przede wszystkim stanowią przedmiot analizy. Są to następujące książki: 1) *O typach woli*, Lwów—Warszawa 1928 (II Wyd. Poznań 1947). 2) *Działanie woli*, Poznań 1946. 3) *O typach motywacji*, Poznań 1965. Inne prace M. Dybowskiego są wykorzystane w artykule jako szerszy kontekst i dodatkowe uzasadnienie z jednej strony badań M. Dybowskiego, z drugiej — prezentowanych tu wyników analizy.

3. Wprowadzenie historyczne

W 1910 roku ukazała się praca, w której Ach po raz pierwszy w psychologii opublikował swoje eksperymentalne badania woli, a w rok później pojawiła się praca Michotte'a (DW, s. 5)² podejmująca podobne badania.

Z polskich badaczy problematyką woli w tym czasie zajął się Abramowski, później Chojecki.

Ach w swych badaniach zajmował się aktem woli, jego częściami (momentami) i determinacją (DW, s. 8).

Michotte zaś badał proces woli, w którym akt woli jest jednym z elementów całego procesu. Michotte jednak nie zajmował się w tym procesie wykonaniem (DW, s. 8). Drugim waż-

---

² W obecnej pracy skróty TW, DW, TM są używane zamiast tytułów prac: *O typach woli*, *Działanie woli* i *O typach motywacji* (Za Dybowskim TM, 12).

nym momentem badań Michotte'a nad wolą była treść motywów, występujących w procesie woli (DW, s. 9).

Autorzy anglosascy, jak Spearman, Lankes, Webb, podjęli temat wahliwości woli (ilość wahań) i perseweracji wrodzonej bądź nabytej (DW, s. 11).

We francuskiej psychologii Dwelshauvers badał problem kształcenia woli. Uważał, że społeczeństwo francuskie za mało przywiązuje wagi do problemu kształcenia woli (DW, s. 11) i swoimi publikacjami to zagadnienie popularyzował.

Zagadnienie energii postanowienia, najważniejszego czynnika w działaniu woli, stanowiło rozdźwięk między szkołą Acha z Getyngi i szkołą berlińską Lewina (DW, s. 12), co było okazją do podjęcia w tym kierunku badań przez M. Dybowskiego, mianowicie, jaką rolę faktycznie odgrywa w procesie woli energia postanowienia.

Szkoła rzymska De Sanctisa i Banissoniego zajęła się w swych badaniach zagadnieniem woli wytrwałej odróżniając wysiłek maksymalny (w krótkim odcinku czasu) i optymalny (w długim odcinku czasu), który objawia się w woli wytrwałej (DW, s. 13).

Wymienione wyżej eksperymentalne badania różnych szkół psychologicznych na zachodzie Europy i w Polsce, badania szkoły Abramowskiego (DW, s. 6—8) nad aktem, procesem i działaniem woli, i ukazująca się na ten temat literatura, zwróciły uwagę M. Dybowskiego na ten kierunek badań w psychologii. Szczególnie zainteresowała go w problematyce woli badana od strony eksperymentalnej treść aktu woli. I w tej dziedzinie badań mógł M. Dybowski już korzystać z pewnego dorobku takich autorów, jak np. Michotte, Barrett, Abramowski, Baumgarten, Mielczarska, Saxby, Drozdowiczówna, Wiśniewska (DW, s. 18—23).

W te różnokierunkowe badania eksperymentalne nad wolą, widząc także ważność tej problematyki (DW, s. 26—35), włączył się też M. Dybowski, którego znakomita większość publikacji, ogłaszanych do dzisiaj jest poświęcona zagadnieniu woli i jej przejawów w działaniu człowieka.

4. Dwa podstawowe kierunki badań M. Dybowskiego nad wolą.

Ponieważ wola jest dość szerokim procesem, obejmującym wiele przeżyć, M. Dybowski doszedł do wniosku, że jedne z nich są takie, które można badać od strony formalnej, i inne, w których może być jakościowo oceniana wartość działania woli. Dlatego M. Dybowski badanie woli podjął zasadniczo w dwóch kierunkach: 1) Zbadanie formalnej strony woli. 2) Zbadanie woli od strony treści.

Podejmując badania nad formalną stroną woli M. Dybowski badał siłę woli, jej wytrzymałość, planowość i konsekwencję w działaniu, stałość w decyzjach i postanowieniach, jak i w wykonaniu.

Natomiast badając treści woli zajął się ludzkim działaniem w jego przymiotach, wadach, własnościach itd. (TM, s. 15).

Zasadniczym problemem poprzedzającym badania nad wolą, było ze strony badającego określenie stanowiska w sprawie poglądu na wolę: Czy badający rozumie wolę jako osobne przeżycie psychiczne (jest to stanowisko idiogeniczne), czy też wola jest sprowadzona do przeżyć intelektu lub uczucia (stanowisko allogeniczne)? (TM, s. 13).

M. Dybowski przyjmuje stanowisko idiogeniczne, podobnie jak inni badacze eksperymentalni (TW, s. 15)³.

Określa on wolę, jako różne jakościowo przeżycia, i do grupy wewnętrznych przeżyć zalicza akt woli, decyzję z wyborem i postanowienie, a do zewnętrznej grupy przeżyć woli — wykonanie bądź to aktu prostego, bądź realizację wyboru. Obok wyżej wymienionych przeżyć stanowiących wolę, nazwanych przeżyciami samodzielnymi, występują też według M. Dybowskiego pewne inne cechy aktu woli lub wykonania niesamodzielne, jak wysiłek lub przeżycia aktualne.

Wymienione wyżej przeżycia cechuje to, że prowadzą bezpośrednio do realizacji zamierzonego celu (DW, s. 56).

---

³ Wszystkie cytaty z książki „O typach woli” są wzięte z Wyd. II, Poznań 1947.

Przeżycia stanowiące wolę niezależnie od wyróżnionych grup można uszeregować według zasady (DW, s. 56) trwania czasowego lub zasady złożoności. W zasadzie czasowego trwania można wyróżnić: zasadę następstwa czasowego obowiązującego proces woli (wahanie), akt woli (wykonanie) i zasadę względnej długości czasowej przeżyć aktu woli, procesu woli i działania woli (które stanowią jeden proces woli lub kilka).

Charakteryzując dalej przeżycia stanowiące wolę M. Dybowski uważa, że należy wyróżnić cztery aspekty lub podejścia badawcze (DW, s. 57—58).

I. Ujmujące formalną stronę przeżyć woli; w tym aspekcie należy wyróżnić badania: 1) fenomenologiczne, które mają na celu ustalenie pojęć i terminów określających wolę, 2) kauzalne (przyczynowe) — ustalenie zależności jednych cech od drugich, a szczególnie zależności cech wykonania od cech procesu woli, 3) dynamiczne — ustalające stosunek wykonania do zamiaru i potencjalne wykonanie (stosunek do niektórych cech procesu woli — wyrażający siłę woli).

II. Ujmujące stronę treści woli: 1) analiza wartości (względnej i absolutnej) motywów i celów, 2) zagadnienie motywacji (stosunku motywów do wykonania).

III. Ujmujące stronę strukturalną, czyli budowę złożonych przeżyć psychicznych woli (procesu, działania, temperamentu)⁴.

IV. Ujmujące stronę normatywną, która obejmuje zagadnienie: jakie powinny być przeżycia woli od strony treści i formy, by mogły zapewnić uzyskanie pożądaných wyników w wykonaniu (kształcenie woli)⁵.

M. Dybowski w odróżnieniu od innych badaczy realizował

---

⁴ Przeżycia te są „abstrakcjami wytworzonymi przez nasz umysł i dlatego same jako przeżycia nigdy nie występują w świadomości jako całość, lecz tylko jako pojedyncze przeżycia, z których się składają” (DW, 58).

⁵ Kształcenie woli jest ważne ze względu na wpływ środowiska na człowieka i możliwość wyboru przez niego stopnia, formy i rodzaju współżycia (DW, 58).

i obecnie dalej kontynuuje ujęcie przeżyć woli we wszystkich wyróżnionych wyżej stronach badawczych.

Aby w pełni pokazać wyniki badań M. Dybowskiego należałoby teraz omówić zagadnienie formalnej strony przeżyć woli i zagadnienie treści woli. Źródłem byłoby tu prześledzenie badań M. Dybowskiego nad stroną fenomenologiczną, kauzalną i dynamiczną w zakresie formalnej strony przeżyć woli i prześledzenie dokonanej przez M. Dybowskiego analizy wartości i celów, oraz zagadnienia motywacji w zakresie treści woli. Dla zilustrowania badań M. Dybowskiego wybierzmy jedno z tych zagadnień.

5. Ujęcie formalnej strony woli w badaniach fenomenologicznych.

Celem badań fenomenologicznych nad przeżyciami stanowiącymi wolę jest ustalenie pojęć i terminów, określających wolę na podstawie przeżycia woli, dostrzeganego drogą samoobserwacji, i na podstawie częściowej obserwacji przeżycia woli przez badającego.

Z podanego przez M. Dybowskiego określenia przeżycia psychicznego człowieka, zwanego wolą, wynika, że najważniejszymi pojęciami samodzielnymi określającymi to przeżycie są: akt woli, decyzja z wyborem, postanowienie i wykonanie. Inne przeżycia niesamodzielne, jak wysiłek lub przeżycie aktualne, zjawiają się obok przeżyć samodzielnych woli, jako pewne cechy aktu woli lub też wykonania. Określenie pojęć samodzielnych i niesamodzielnych będzie celem badań strony fenomenologicznej przeżyć woli.

Akt woli M. Dybowski charakteryzuje jako czynność psychiczną chwili, zjawiającej się po dyskusji motywów, i jednocześnie poprzedzającej wiedzę o tym, która z alternatyw została wybrana. Jest to przeżycie świadome i dowolne. W tak scharakteryzowanym akcie woli występują cechy, które mogą być wyodrębnione przez samoobserwację w samodzielnym przeżyciach woli.

Biorąc za podstawę zasadę następstwa czasowego można przeżycia woli, tworzące proces woli, scharakteryzować za M. Dybowskim w następującej kolejności: ilość wahań, czas, wysiłek, uczucie, przeżycia aktualne, formy procesu, przedstawienia i formy wykonania. Cechy⁶ te pojawiając się w pewnym odcinku czasowym od wahań do wykonania tworzą proces woli.

Blizsze określenie tych cech procesu woli:

1). Ilość wahań, czyli tzw. wahliwość, kwalifikuje jednostkę do odpowiedniego typu woli. M. Dybowski za przyczynę wahliwości, czyli różnego stopnia czasowego występowania wahań przy wykonywaniu czynności dnia, uważa persewerację⁷.

2). Czas wahań określa trwanie procesu, inaczej przedział czasowy między bodźcem i wystąpieniem ruchu. Dla przeprowadzenia badań M. Dybowski wyróżnił dwa rodzaje reakcji czasowych⁸. Badane przez niego osoby oceniały czas drogą podmiotową (przez przypomnienie): ile trwał akt woli, począwszy od wahań. Osoby badane, aby wyniki były w miarę obiektywne przerobiły ćwiczenia na orientację czasową. M. Dybowski dodaje, że czas jest warunkiem powstania i miarą napięcia dla zjawisk wytrwałości i nasycenia woli⁹.

3). Wysiłek woli, według M. Dybowskiego, polega na powiększeniu wydatku energii, służącej do zwiększenia napięcia pobudek nerwowych przekazywanych do mięśni. I chwila ta jest zaznaczona świadomością wysiłku, czyli wysiłkiem woli

---

⁶ Cechą M. Dybowski nazywa... „coś takiego, co występuje w rzeczach a samo rzeczą nie jest” (DW, 101).

⁷ Określenie perseweracji: „każda idea, wszedłszy do świadomości, posiada perseweracyjną dążność, tj. dążność do swobodnego tam się zjawiania”. (Dybowski za Müllerem, DW, 119).

⁸ Ach i Fröbes wyróżniają w ogóle cztery reakcje czasowe: proste, poznanie lub odróżnianie, wybór i reakcja asocjacyjna (DW, 123).

⁹ Wytrwałość (według szkoły De Sanctisa) — jest to wysiłek optymalny, czyli trwający w dłuższym odcinku czasowym. Zjawisko nasycenia, które jest objawem zbyt długo powtarzającej się czynności, wystąpiło w badaniach M. Dybowskiego na tle energicznego postanowienia i oznacza, że wyczyn spada z biegiem czasu (DW, 125).

(DW, s. 133—135). Wysiłek może występować w akcie prostym, w decyzji, w postanowieniu, wykonaniu i w wahaniach procesu¹⁰. Z badań eksperymentalnych Acha, Dybowskiego, Mielczarskiej i innych wynika, że np. wysiłek w akcie prostym jest pożyteczny, w decyzji nie jest pożyteczny, a nawet szkodliwy, w wykonaniu i postanowieniu natomiast jest pożyteczny. Nie badano, jaką rolę odgrywa wysiłek w wahaniach procesu woli (DW, s. 131—132).

4). Uczucie w procesie woli może występować jako: a) motyw i wtedy jest związane z treścią przeżyć; b) jako wytwór motywacji, wobec czego zależy od formy wahania; ten problem łączy się z zagadnieniem form procesu woli i z zagadnieniem temperamentów; c) uczucie występujące przy okazji decyzji w akcie woli; d) uczucie występujące jako skutek działania woli i związane z działaniem determinacji. Uczucia, którymi można się zająć z okazji badań przeżyć woli od strony fenomenologicznej, są związane z decyzją w akcie woli. W uczuciach tych nie wyróżniono eksperymentalnie innych jakości oprócz przyjemności i przykrości (DW, s. 135—137).

5). Przeżycie aktualne oznacza treść momentu aktualnego. Jest on najistotniejszą cechą aktu woli i można w nim wyróżnić świadomość własnego działania i treść tego przeżycia, które wyraża stosunek do czynności, np. „chcę”, „powinienem”, „trzeba”. M. Dybowski pokazał, że przeżycia aktualne wyrażają stosunek podmiotu do przedmiotu pod względem świadomości i wolności w działaniu. M. Dybowski określił też przy pomocy kwestionariusza (TW, s. 29—39) znaczenie terminu „świadomość wolności”, który oznacza możliwość innego wyboru (innej decyzji) w przeżyciu o podobnych warunkach ilościowych i jakościowych. W celu określenia stopnia wolności działania badanej osoby w przeżyciu aktualnym ocenił M. Dy-

¹⁰ Akt prosty polega na natychmiastowym wykonaniu decyzji, bez ubocznych przeżyć np. wahania (DW, s. 62). Decyzja występuje w akcie woli i jest wprowadzona bezpośrednio w czyn (DW, 73). Postanowienie nie może być bez decyzji, jest decyzją, która nie weszła w życie lecz trwa długi czas (DW, 74).

bowski odpowiedzi według tego kwestionariusza ustalając to, co dawała świadomość chwili, następująca po przeżyciu, powstałym pod wpływem istniejących warunków czynu, aby znaleźć odpowiedni termin do określenia tych chwilowych przeżyć (DW, s. 137—142).

6). Formy procesu, zwane też formami wahania są w ujęciu od strony formalnej sposobami występowania motywów w akcie woli. Mogą one występować zależnie od innych cech procesu woli: od wysiłku, uczuć, przeżyć aktualnych i długości wahań (DW, s. 142—147).

7). Przedstawienia. M. Dybowski w swoich badaniach wyróżnił przedstawienia celu, środków i skutków. Zagadnienie niezbędności przedstawienia celu w akcie woli, szeroko rozwijane przez Acha, nie mogło być rozwinięte u Dybowskiego, ponieważ metoda kwestionariusza, stosowana w badaniach, nie uprawniała do wnioskowania o przedstawieniach celu, które są związane z nieoglądową wiedzą o faktach psychicznych. Przedstawienia środków obejmowały te przedmioty i czynności u badanych, które w procesie woli nie były motywem dyskusji, tj. nie łączyły się z wartością (ujemną lub dodatnią), wpływającą na wybór. Przedstawienie skutków obejmowało przedstawienie tylko ujemnych skutków, które odsuwały nieprzyjęty motyw (DW, s. 147—151).

8). Wykonanie jest zależne od poprzedzającego go aktu woli i może być: a) zależne od prostego aktu woli; b) zależne od wyboru jednej z kilku czynności.

Dybowski za Achem wykonanie aktu woli nazywa wykonaniem prostym i złożonym. Wykonanie proste składa się z jednej czynności, przy czym może być pełne, gdy towarzyszy mu przedstawienie celu i środków, i może być skrócone, gdy przedstawienie środków jest nieoglądowe.

Wykonanie złożone (działanie złożone) może mieć łańcuch czynności posiadających cele, ale prowadzące do celu ostatecznego. Działanie proste M. Dybowski nazywa zawsze wykonaniem, a złożone — działaniem właściwym.

W badaniach fenomenologicznych woli operując zasadą

względnej złożoności przeżyć, poprzedzających wykonanie, Dybowski za Achem określa postanowienia jako decyzję, która nie weszła w życie, lecz trwa długi czas (DW, s. 74).

Postanowienie jest jednocześnie idiogenicznym przeżyciem woli, a więc typowym tylko dla przeżycia woli. Rozpoczyna się ono w procesie woli (wyczerpującym wszystkie przeżycia idiogeniczne woli) a znaczeniem i działaniem wybiega daleko poza proces, i może ogarniać nawet całe życie, łącząc wtedy w całość pojedyncze procesy woli. Dzięki temu przeżyciu woli przyszłe działanie człowieka może być realizowane zgodnie z obecnym poglądem na rozumienie danej sprawy.

Postanowienie, jeżeli obejmuje dłuższe odcinki życia człowieka, staje się jego kierowniczym czynnikiem, co stwarza możliwości badawcze dla takich dziedzin wiedzy zajmujących się człowiekiem, jak etyka, wychowanie itp. Jednocześnie tak czasowo „rozciągnięty” proces woli nazywa M. Dybowski działaniem woli.

Charakterystyczne dla postanowienia są zasadniczo dwa momenty: aktualny i dynamiczny. Obecność dynamicznego tylko momentu nie stanowi jeszcze aktu woli, dopiero moment aktualny, np. „chcę”, konstytuuje postanowienie. Gdy jest obecny tylko moment aktualny, zaistnieje decyzja, a nie postanowienie. Dopiero obecność obu tych momentów daje postanowienie jako akt woli.

Należy też odróżnić postanowienie od zamiaru. Różnica leży w sile aktu woli. Zamiar ma mniejszą siłę na tyle, że do aktu woli nie dochodzi, a w postanowieniu siła aktu woli musi mieć odpowiednią wartość. Dodatkową różnicą między zamiarem i postanowieniem jest to, że pierwszy odnosi się do dalszej przyszłości, a drugi do bliższej. I o ile zrezygnowanie z zamiaru przychodzi łatwo, to inaczej jest z postanowieniem. Może być tak, że zamiary nasilone mogą przechodzić w postanowienia i postanowienie może być zamienione na zamiar. M. Dybowski wyjaśnia, że „zamiary, to ogólne linie kierownicze postępowania. Postanowienia (natomiast), to bardziej konkretne akty woli dotyczące się pewnych stron jakiegoś zamiaru” (DW, s. 161).

Określone wyżej działanie woli występuje wyraźnie, gdy postanowienie obejmuje długie okresy życia, podporządkowując sobie tym samym szereg czynności, które są środkami w osiągnięciu celu postanowienia.

Tym, co determinuje działanie, jest treść postanowienia. W związku z działaniem woli można wyodrębnić jego trzy rodzaje: a) takie działanie, które jest wykonaniem czynności stanowiąc rezultat decyzji — jest to działanie proste; b) działanie składające się z wielu aktów woli i wykonania, nazywane działaniem złożonym; c) działanie podporządkowane jakiejś idei życia jest działaniem całego życia (DW, s. 167).

W wymienionych wyżej rodzajach działania można wyodrębnić pewne cechy charakterystyczne dla każdego rodzaju. W działaniu prostym będzie je stanowiło osiem omówionych poprzednio cech procesu woli. Działanie złożone charakteryzuje się przez sposób postępowania określony jako metoda. W działaniu całego życia M. Dybowski podkreśla rolę linii życia, celu i planu życia.

Przy procesie woli ważnym elementem jest przedstawienie celu, od którego zależy siła aktu woli i wartość wykonania. Podobnie też wartość działania złożonego lub całego życia uzależnione jest od zaistnienia, wyrazistości i wartości celu dalszego i ostatecznego, zwanego ideałem życia.

Działanie proste posiada osiem wyróżnionych poprzednio cech procesu woli, natomiast działanie złożone składa się z wielu działań prostych.

Analizując działanie złożone Dybowski za Selzem dzieli je na trzy możliwe grupy (DW, s. 168—169): 1). Działanie złożone, w którym jest wskazany cel, ale środki nie są wskazane. 2). Działanie złożone, w którym jest wskazany cel i środki. 3). Działanie złożone, w którym środki są niezbędne do wykonania, ponieważ są szeregiem jednakowego rodzaju ruchu, których wykonanie w określonym czasie daje wynik.

M. Dybowski ponadto wyodrębnia na zasadzie przeciwieństwa do trzech poprzednich 4). Działanie współczesne, polegające na wielu ruchach jednocześnie wykonywanych.

Dla badań działania złożonego w życiu codziennym ze względu na posiadanie celu albo i środków ważne są pierwsze dwa rodzaje działania. Dlatego też M. Dybowski badał je za pomocą dwóch testów: „Pudełko” i „Kwadrat”, które sam skonstruował.

Testy te pozwalają na badanie woli wytrwałej (DW, s. 169), a więc ujęcia zachowania się jednostki w dłuższym odcinku czasowym. Ujmują one podejmowanie zadań życiowych, rozumienie, określenie i to, jak są spełniane obowiązki przez jednostkę jednocześnie je tym charakteryzując.

Zagadnienie złożonego działania jest ważne dla ćwiczenia i pracy nad wolą, i to zarówno dla tych, którzy chcą poprawić swą wolę (czemu M. Dybowski poświęcił kilka swoich prac), jak i dla pedagogów zajmujących się tymi zagadnieniami praktycznie.

Można stąd przypuszczać, że jest to zagadnienie ważne i dla psychologii wychowawczej, i dla pedagogiki.

Podobnie do ośmiu cech procesu woli M. Dybowski wyróżnił dziesięć cech działania woli. Cechy procesu woli są częściami niesamodzielnymi całości, jaką jest przeżycie woli. Są one abstrakcjami zachowania człowieka w dziedzinie procesu woli, którym odpowiadają bezpośrednio konkretne przeżycia. Działanie złożone składa się z kilku prostych procesów woli, stąd też cechy działania są abstrakcją cech procesu woli i nie łączą się bezpośrednio z przeżyciami woli.

I tak np., jeżeli wysiłek, który pojawia się w procesie woli, pojawia się także w działaniu, to jego stałe pojawienie się nazywane jest tu wytrwałością. Przeżycie aktualne „chcę” z procesu woli teraz w działaniu złożonym woli ukazuje się jako swoboda działania. Np. forma III procesu woli (co zostanie omówione później), występuje często w działaniu złożonym i może być nazywana metodycznością postępowania (DW, s. 180—181).

Wyróżniając cechy działania złożonego M. Dybowski przeprowadził porównanie między cechami procesu i cechami działania złożonego, gdzie chodziło też o znalezienie cech różniących

oba rodzaje działania, bądź też o znalezienie cech wspólnych lub podobnych w tych działaniach woli. Szczegółowa analiza tych zagadnień jest niemożliwa do przeprowadzenia, ponieważ materiały badań eksperymentalnych zaginęły autorowi w czasie działań wojennych, a pozostały tylko ogólne sformułowania cech działania złożonego oparte na wynikach testu „Pudełko” i „Kwadrat” (DW, s. 181—187).

Wyniki te są następujące:

1) Ilość wahań w działaniu koreluje nisko z ilością wahań w procesie woli. Autor usprawiedliwia to tym, że test „Pudełko” nie wyznacza ściśle okazji do wahań.

2) Czas w działaniu woli okazał się cechą, podobnie jak pierwsza, nie tworzącą wskaźnika i nie posiadającą większego znaczenia dla charakteryzowania działania woli.

3) Wysiłek charakteryzuje oba przeżycia woli, a więc proces i działanie woli.

4) Wytrwałość określana przez Banissoniego i Jamesa jako wysiłek optymalny, odpowiada wysiłkowi procesu, ale określonemu w długim odcinku czasowym. Osoby posiadające tę cechę nie rezygnują z raz wybranej drogi prowadzącej do celu.

5) Uczucie występuje w procesie i w działaniu woli jako radość, zadowolenie, cichy spokój lub jako smutek, niezadowolenie i zdenerwowanie.

6) Swoboda działania: w procesie woli odpowiednikiem tej cechy jest przeżycie aktualne: „chcę” i inne, wskazujące na stopnie wolności działania jednostki. Jeżeli badana osoba jest ustosunkowana niechętnie do działania, nazywa to przeżycie przymusem.

7) Metodyczność; to odpowiedni sposób postępowania charakteryzowany przy pomocy form procesu.

8) Planowość jest oparta również na formach procesu. Osoby przyzwyczajone do układania planów dzięki wykonywaniu czynności spowodowanych dodatkimi motywami, które zwyciężają w danej sytuacji, szukają też planu przy układaniu kwadratu w teście „Kwadrat”. Inne osoby pracują bezplanowo,

wciąż zaczynając układankę od początku i nie wykorzystując poprzednich błędów.

9) Celowość w działaniu woli, obejmującym dłuższy odcinek czasu, polega na tym, że cel występuje wyraźnie wiele razy (perseweracja celu), podczas gdy w procesie woli celowość stanowiąc przedstawienie celu może wystąpić jako poczucie lub wiedza. Świadomość celu określona w testach przez instrukcję pozwalała na prawidłowe wykonanie testu.

10) Przeczność, trzeźwość i realizm jest cechą działania, która mówi o przedstawieniu środków i skutków niezbędnych w działaniu niezbędnym woli. Od nich zależy osiągnięcie celu w działaniach jednostki.

11) Wahliwość wykonania występuje w procesie i działaniu woli w tych samych formach wykonania (żał, chęć cofnięcia i samo cofnięcie). Osoby niewahliwe miały większą sprawność w wykonywaniu testu.

12) Ścisłość jest cechą charakterystyczną tylko dla działania złożonego woli. Dała się ona wyodrębnić dzięki możliwości obliczenia (w teście „Pudełko”) wykonania aktualnego dotyczącego jego treści.

Wymienionych powyżej dziesięć cech (3—12) działania charakteryzuje jednostkę od strony formalnej. Dokładne zbadanie zależności jednych cech od drugich i znaczenie poszczególnych cech dla jednostki jest ważnym czynnikiem w określeniu sposobu i ekonomii działania.

Obok prostego aktu woli i działania woli M. Dybowski zajmował się także linią życia i celem życia, które należą obok działania woli do działania złożonego przeżyć woli. Linię i cel życia badał M. Dybowski przy pomocy kwestionariusza i wyniki opisał w pracy „O postanowieniu i jego roli w wykonaniu”. Pytania dotyczyły ilości celów, dążenia do celu stałego, przerywanego, i czy przerywanie to jest celowe czy przypadkowe. Po analizie autor wyróżnił dziesięć form linii życia według ciągłości dążenia do celu i obecności celu. Przy analizie sposobów występowania celów Dybowski oparł się na wynikach badań J. Reutta ogłoszonych w pracy „Wpływ przedstawienia

celu na wykonanie" (DW, s. 192). Według J. Reutta sposoby występowania przedstawienia celów kształtują się u osób najsłabszych w postaci marzeń, potem są coraz konkretniejsze, aż u osób najmocniejszych występują w postaci żywego, konkretnego i jasnego wyobrażenia swych celów. Podobnie też wzrasta częstotliwość przedstawiania celów u osób od najsłabszych do najsilniejszych.

Z analizy tych prac M. Dybowski wyciąga wnioski, że im częstsze, jaśniejsze i bardziej konkretne jest przedstawienie celu w dążeniu człowieka, tym łatwiej jednostka osiąga zamierzone rezultaty, i tym samym można ją określić jako silną pod względem woli.

Zagadnienie przedstawienia celu w akcie i procesie woli jest opracowane przez Acha i Dybowskiego tylko w relacjach do innych cech procesu woli. Opracowanie tych zagadnień od strony fenomenologicznej pozostaje otwarte dla badań eksperymentalnych.

Badania nad stroną fenomenologiczną przeżyć woli od aktu woli do działania złożonego, zostały zreferowane tu według zasady względnej złożoności przeżyć poprzedzających wykonanie.

Pomijając w zagadnieniu formalnej strony przeżyć woli badania nad stroną kauzalną i dynamiczną¹¹ powtórzmy tylko, że w badaniach kauzalnych (wzajemna zależność cech) nad przeżyciami woli M. Dybowski omawia zależność wykonania od cech procesu woli. Ustalenie tych zależności staje się możliwe przez zastosowanie reguły „zmian towarzyszących" (DW, s. 57). W badaniach dynamicznych (stosunek zamiaru do wykonania) woli M. Dybowski zajmuje się stosunkiem przyczyny do skutków w zachowaniu się, motywacją i pojęciem siły lub napięcia.

W związku z badaniami fenomenologicznymi należy zauważyć, że M. Dybowski zamierzał tu ustalić terminy określające

---

¹¹ Omówienie tych badań będzie stanowiło przedmiot osobnego artykułu.

wolę. Na podstawie przeżyć, dostrzeżonych w samoobserwacji, M. Dybowski określa wolę jako akt woli, decyzję z wyborem, postanowienie i wykonanie. Określa on wolę przez wyróżnienie stanowiących ją przeżyć. Jest to więc nie tyle ustalenie pojęcia woli, ile raczej wyróżnienie przeżyć składających się na wolę. Te przeżycia M. Dybowski omawia, eksperymentalnie sprawdza, klasyfikuje. Samo pojęcie woli, a nawet pojęcie motywu i motywacji, M. Dybowski czerpie z rozważań św. Tomasza lub innych psychologów, zajmujących się psychologią woli. To odróżnienie pojęć, wziętych przez M. Dybowskiego od innych badaczy i odkrytych przez niego składających się na wolę przeżyć, jest odróżnieniem, które będzie stanowiło temat omówień w dalszych paragrafach artykułu.

Wyróżnione cztery przeżycia, składające się na wolę, M. Dybowski nazywa przeżyciami samodzielnymi. Uważa, że wiąże się z wolą także przeżycia niesamodzielne, jak wysiłek lub przeżycia aktualne. Są one cechami aktu woli lub wykonania.

Formalną stronę woli badał M. Dybowski w ujęciu także kauzalnym. Rozważając tu zależność wykonania od cech procesu woli wyodrębnił przeżycia, które wpływają na wykonanie. Wiązał z tym zagadnienie oporu i jego relacji z wpływem cech na wykonanie, czyli z determinacją.

Dynamiczne badania formalnej strony woli doprowadziły do ujęcia treści woli. Na tę treść składa się motywacja, siła i napięcie działań. Aby wyjaśnić motywację, M. Dybowski rozważył najpierw motywy. Nawiązując do Michotte'a i Barretta wyróżnił motywy moralne, a korzystając z ujęć Masłowa scharakteryzował motywy prakseologiczne. W związku z Masłowem rozwinął zagadnienie aktualizacji i samoaktualizacji, które stanowi rozwinięcie przyjętego za św. Tomaszem zagadnienia urzeczywistniania się. W związku z motywacją M. Dybowski omawia trzy jej etapy: powstania motywu, zestawienia motywów i żal po wykonaniu.

Kierunek badań M. Dybowskiego i główną myśl wyżniejszych wyników wyrażają określenia poszczególnych przeżyć stanowiących wolę. Ważniejsze określenia są następujące:

Akt woli jest czynnością psychiczną, zjawiającą się po dyskusji motywów i poprzedzających wiedzę o tym, która z alternatyw została wybrana.

Proces woli jest zespołem przeżyć, które stanowi ilość wahań, czas, wysiłek, uczucie, przeżycie aktualne, formy procesu, przedstawienia, formy wykonania. Inne określenie: proces woli to przeżycia w odcinku czasowym od wahań do wykonania.

Postanowienie jest decyzją, która nie weszła w życie.

Treść postanowienia jest przeżyciem, które determinuje działanie.

Wykonanie proste jest jednym procesem woli.

Wykonanie złożone składa się z kilku procesów woli i posiada następujące cechy: wysiłek, wytrwałość, uczucie, swobodę działania, metodyczność, planowość, celowość, przezorność, wahliwość wykonania, ścisłość.

Determinacja jest czynnością, polegającą na wpływie cech aktu procesu i działania woli na wykonanie.

Opor jest opozycją wobec intuicyjnej, realizowanej lub sugerowanej determinacji.

Motywacja, to stosunek motywów do wykonania.

Motyw jest racją działania.

Należy jeszcze dodać, że M. Dybowski jako jedyny z psychologów, badał potencjalne przejawy woli.

6. Uwagi o eksperymentalnym potwierdzeniu przez badania M. Dybowskiego obecności woli w człowieku.

Odsyłając do publikacji, w których M. Dybowski podaje eksperymentalny sposób ustalenia przeżyć stanowiących wolę i opisuje formalną oraz treściową strukturę woli, rozważmy tylko, czy wykrył on eksperymentalnie w działaniach człowieka takie przeżycia, które można nazwać wolą, czy też odwrotnie, przyjmując z góry pojęcie woli tylko eksperymentalnie uzasadniał jej obecność w psychice ludzkiej, wiążąc z wolą określoną grupę przeżyć, takich jak proces woli, akt woli i wy-

konanie. Problem zjawia się po analizie prac M. Dybowskiego i staje się ważny także z powodu jego uwagi we wstępie książki „O typach motywacji”, że „jeżeli praca pragnie pozostać naukowa, nie może znaleźć lepszego przewodnika niż św. Tomasz z Akwinu, co zaznaczono w podtytule książki” (TM, s. 3). Z powyższego stwierdzenia może wynikać nie tylko to, że M. Dybowski przystąpił do badań eksperymentalnych z gotowym pojęciem woli, lecz także to, że posłużył się pojęciami, rozróżnieniami i teorią woli wziętą od Tomasza z Akwinu, a więc jak gdyby eksperymentalne sprawdzenie tej koncepcji Tomasza uznał za warunek naukowego opracowania zagadnienia.

W związku z tym stanowiskiem, wyrażonym przez M. Dybowskiego w pracy „O typach motywacji”, należy dodać, że w innych pracach, np. „O typach woli” i „Działaniu woli”, M. Dybowski w pewnym stopniu podobnie postępuje. Omawia tam stanowiska różnych psychologów eksperymentalnych zaznaczając, że tylko uznanie woli za odrębne przeżycie pozwala na eksperymentalne przeprowadzenie badań nad wolą. Należy zauważyć, że poszczególni psychologowie, jak Ach, Michotte, Barrett i inni, nazywają wolą te niektóre działania ludzkie, które w badaniach M. Dybowskiego są tylko częścią przeżyć stanowiących wolę. Pozostaje tym bardziej sprawą ważną to, w jaki sposób M. Dybowski posługuje się w swoich badaniach eksperymentalnych teoretycznie przyjętym pojęciem woli.

Odnosi się nieodparte wrażenie, że M. Dybowski najpierw ustalił w oparciu o poglądy Tomasza z Akwinu, czym jest wola odróżniając ją też od uczuć i intelektu, i dopiero potem, ustalając dwadzieścia czynności charakterystycznych dla zachowania się człowieka w życiu codziennym, eksperymentalnie sprawdzał dodatkowymi pytaniami sposób przeżywania tych zachowań. W wyniku tego nie odkrył eksperymentalnie woli u człowieka, lecz ustalając etapy procesu tych czynności, począwszy od pojawienia się w świadomości możliwości wykonania danej czynności poprzez wahania aż do jej spełnienia, tylko potwierdził znajdowanie się w człowieku przeżyć trady-

cyjnie nazywanych wolą. Taki sposób wskazuje, że M. Dybowski nie zbadał całości psychicznych przeżyć człowieka, lecz tylko te przeżycia, które według niego świadczą o przejawianiu się woli.

Trudno rozstrzygnąć, czy takie postępowanie badawcze jest w psychologii metodologicznie słuszne i poprawne. Wiadomo tylko tyle, że M. Dybowski tak postępował w swoich badaniach. Znaczy to, że wcześniej już przyjęte rozumienie woli wyznaczyło mu tematykę i sposób badań eksperymentalnych.

To pojęcie woli jest następujące: Wola nie jest jednym przeżyciem lecz zespołem różnych jakościowo przeżyć. Przeżycia te dzielą się na wewnętrzne i zewnętrzne. Wewnętrzne, czyli te, które dzieją się w psychice człowieka, są następujące: akt woli, decyzja z wyborem i postanowienie. Zewnętrzne przeżycia polegają na ujawnieniu się ich poza psychiką. Jest to więc wykonanie aktu prostego lub realizacja wyboru.

Obie te grupy przeżyć M. Dybowski nazywa przeżyciami samodzielnymi. Obok nich wyróżnia także niesamodzielne przeżycia woli, do których zalicza np. wysiłek lub przeżycia aktualne. Wydaje się, że tzw. samodzielne przeżycia woli stanowią przede wszystkim psychologiczną strukturę woli, a tzw. niesamodzielne przeżycia są wynikiem powiązania tak skonstruowanej woli z innymi przeżyciami psychicznymi człowieka.

7. Wola a osobowość.

M. Dybowski w swoich badaniach wykazuje, że wola jako zespół przeżyć psychicznych, charakteryzujących się realizacją jakiegoś dobra, różni się od intelektu i uczuć. Dybowski zajmuje więc inne stanowisko niż np. Brentano, Witwicki, którzy utożsamiali wolę z intelektem. Wola według M. Dybowskiego nie jest przejawem innych przeżyć psychicznych, takich jak wymieniony intelekt i uczucia. Wynikałoby z tego, że wola stanowiąc tak bogaty i złożony zespół przeżyć nie stanowi jednak całej osobowości człowieka. M. Dybowski wyraźnie mówi we

wstępie do książki „O typach motywacji”, że „osobowość — to zagadnienie dotyczące całej psychiki, gdy wola obejmuje bliżej tylko jej część” (TM, s. 3). Tę część osobowości, nazywaną wolą, zbadał w jej budowie formalnej i treściowej. Przejawia się ona w postaci wielu typów, jest uwarunkowana szeregiem motywów i jest powiązana z innymi elementami osobowości. Te inne elementy osobowości to przede wszystkim intelekt i uczucia. M. Dybowski więc przyjmuje za Tomaszem nie tylko pojęcie woli, które wyznacza mu eksperymentalny sposób stwierdzania woli w człowieku, lecz także za Tomaszem przyjmuje koncepcję osobowości.

Osobowość jest dla M. Dybowskiego zespołem przeżyć ludzkich, które mają źródło w intelekcie, woli i uczuciach. Pierwszorzędną rolę w osobowości pełni intelekt. Jest on władzą poznawczą i wprowadza na teren psychiki ludzkiej informacje o dobru jako wartości. Intelekt więc nie porusza woli do wykonania aktu, lecz tylko właśnie informuje o dobru. Wola poinformowana o dobru poznanym przez rozum, a nawet poznanym zmysłami, sama siebie pobudza do wykonania aktu. M. Dybowski dodaje za Tomaszem, że wola pobudza siebie głównie przy wyborze środków, służących do uzyskania dobra. Pierwszy impuls do wykonania aktu uzyskuje od poznanego przez intelekt dobra. Wobec wszystkich rodzajów dobra wola może przeżywać wahania z wyjątkiem takiego dobra, które nie zawiera braków. Takim dobrem jest wieczyste szczęście (*beatitudo*) (TM, s. 30—31). Tego pełnego dobra wola pragnie z konieczności. Intelekt uświadamia sobie także pewne akty uczuciowe. Stwierdzając ich obecność w psychice, lub oceniając je, czyni je obok różnego rodzaju dobra także motywami (celami) działań woli. Takim motywem (celem) nie mogą stać się impulsy fizjologiczne czy fizyczne w człowieku. Wola jednak może dążyć do różnych celów, gdy uzna je za dobro. O dobru informuje ją nie tylko jednak intelekt. Mogą ją informować także zmysłowe władze poznawcze i w związku z tym wola może się kierować nie tylko do pełnego dobra nie zawierającego braków, lecz także do dobra szczegółowego, ukazanego przez zmysły.

W związku z tym wola może pominać motywy uczuciowe i oprzeć swój wybór na pożądanym zmysłowym. Dzieje się to wtedy, gdy intelekt przeciwstawia się uczuciom. Motywem (celem) jest więc zawsze ukazana przez intelekt wartość, którą wola może zrealizować (TM, s. 31).

Według M. Dybowskiego, powtarzającego tu ujęcie Tomasza z Akwinu, osobowość jest wyznaczona wielokierunkowymi działaniami intelektu, woli, uczuć i pożądania zmysłowego. I należy podkreślić, że wola jest tylko częścią osobowości. Można też dodać, że M. Dybowski nie rozwija w swych pracach zagadnienia osobowości, lecz tylko zagadnienie woli. M. Dybowski zwraca uwagę, że we współczesnej psychologii woli odróżnia się zamiar i wybór. Zagadnienie wyboru stanowi dziś rozwinięty dział psychologii woli nazywany nauką o motywacji.

Można więc stwierdzić, że przyjęte za Tomaszem z Akwinu pojęcie woli wyznacza M. Dybowskiemu eksperymentalne metody, które doprowadzają go do stwierdzenia obecności woli jako elementu osobowości. To wyznaczenie przez pojęcie woli eksperymentalnych metod polega na tym, że np. M. Dybowski tak konstruuje kwestionariusz i tak dobiera pytania, że przy ich pomocy bada przeżycia oznaczone terminem wola. Należy wyjaśnić, że problematykę swych badań Dybowski czerpał nie tylko z poglądów Tomasza z Akwinu, lecz także z badań Acha, Michotte'a, Maslowa i innych psychologów współczesnych.

Pojęcie osobowości funkcjonuje w badaniach M. Dybowskiego podobnie jak pojęcie woli. Zarówno więc pojęcie woli jak i pojęcie osobowości są motywem podjęcia eksperymentalnych badań nad wybranymi przez M. Dybowskiego przeżyciami, które w szeregu pytań uznał za cechy lub przejawy woli. Należy raz jeszcze wyraźnie podkreślić, że struktura stosowanego przez M. Dybowskiego kwestionariusza, jak i opracowanych przez niego testów, wskazuje na to, że punktem wyjścia w badaniach nad wolą są badania teoretyczne, a czymś wtórnym i potwierdzającym wyniki analizy są badania eksperymentalne. Badania te nie są tylko zbytecznym dodatkiem. Pozwalają M. Dybowskiemu wprowadzić szereg uzupełniających rozróż-

nień, klasyfikacji i motywów oraz pozwalają stwierdzić obecność w człowieku przeżyć nazywanych wolą. Pozytywnym wynikiem tych badań jest stwierdzenie, że eksperyment potwierdza czysto teoretyczne czy nawet intuicyjne tezy psychologii Tomasza z Akwinu. Nasuwa się przypuszczenie, że prace M. Dybowskiego stanowią w jakimś stopniu eksperymentalnie uzyskany argument, potwierdzający trafność psychologii św. Tomasza. Jest to naukowo ciekawe stwierdzenie, lecz musi stanowić podstawę przynajmniej takiego zarzutu, że eksperymentalna część badań M. Dybowskiego nad wolą nie jest punktem wyjścia i drogą do odkrycia oraz charakteryzowania woli i osobowości człowieka.

Nawiązując do pytań postawionych na początku artykułu należy stwierdzić, że powyższe uwagi nie naruszają naukowej wartości eksperymentalnych badań M. Dybowskiego i stosowanych przez niego eksperymentalnych metod. Są one same w sobie wartościowe. Nie obniża ich naukowego waloru to, że M. Dybowski używa ich do sprawdzenia twierdzeń psychologii Tomasza z Akwinu. Może jedynie niepokoić, że M. Dybowski nie posługuje się tymi metodami dla odkrycia i scharakteryzowania woli i osobowości. Naukową wartość przedstawia jednak wykazanie, że ujęcie Tomasza nie mija się z tymi wynikami, które w swych badaniach uzyskał Ach, Michotte i inni psychologowie badający rodzaje przeżyć ludzkich.

8. Akty woli i „tendencje determinujące”.

Poruszone już zastrzeżenia Bretta z jego „Historii psychologii” należy podjąć i rozwiązać po przestudiowaniu prac Dybowskiego. Brett uważa, opierając się na badaniach Watta i Acha, że w psychice ludzkiej nie pojawiają się akty np. kojarzenia, lecz że da się zaobserwować jedynie tendencja determinująca organizm do reagowania „w pewien sposób w pewnych okolicznościach”, Brett dodaje, że akty woli są „konstrukcjami mitycznymi”, i że należy tu mówić właśnie o tendencjach determinu-

jących. To stwierdzenie Bretta tym bardziej zaostrzyło uwagę przy lekturze prac Dybowskiego.

Przy pewnej interpretacji terminów mogłoby się wydawać, że chodzi tu tylko o sprawy językowe, a więc o nazwanie danych działań psychicznych terminami przyjętymi we współczesnej psychologii. Mocne jednak podkreślenie przez Bretta, że akty woli są „konstrukcjami mitycznymi”, zwraca uwagę, że została zaatakowana problematyka, i że Brett wyklucza obecność w psychice tych przeżyć, które w psychologii ogólnej są nazywane aktami woli jako działaniami wyznaczonymi przez bezpośredni ich podmiot, nazywany wolą. To prawda, że M. Dybowski przyjął w swych badaniach pojęcie woli zaczerpnięte z psychologii Tomasza, i że przyjmuje obecność w psychice przeżyć, które nazywa aktami woli. Jest w tym zgodny także ze stanowiskiem Acha. Odróżniając przeżycia poznawcze od decyzji M. Dybowski eksperymentalnie wykazywał obecność w psychice takich przeżyć, które różnią się od poznawania, i które nazwał aktami woli. Wykrył nawet, że akty woli są czymś odrębnym, ponieważ obejmują takie cechy woli, jak wysiłek, uczucie, aktualne przeżycie i przedstawienie. Zastanawiał się też, dzięki czemu proces woli może przebiegać. Mówiąc inaczej, dlaczego dochodzi od przedstawienia celu do wyboru środków realizacji aż do wykonania? Tę czynność, która działa od chwili przedstawienia celu aż do wykonania, Ach i Dybowski nazywali determinacją. M. Dybowski przez determinację rozumie wpływ na wykonanie wielu czynników aktu, procesu i działania woli. Determinacja jest więc funkcją i przeżyciem tych czynników. Badana jako funkcja, czyli zależność wykonania od cech działania woli, determinacja należy do kauzalnej strony przeżyć stanowiących wolę. Determinacja jest więc tym zespołem przeżyć, który powoduje „realizację psychicznego procesu w kierunku zamiaru, postanowienia i ... daje odpowiedni bieg przedstawień... przy myśleniu i działaniu” (DW, s. 201).

Wynika z tych omówień, że M. Dybowski dla precyzyjnego scharakteryzowania przeżyć psychicznych musiał odróżnić akty woli i determinację, i że wobec tego „tendencje determinujące”

nie mogą być tym samym, co akty woli. Akty woli muszą być właśnie determinowane i terminem „determinacja” określa te przeżycia, które wpływają na akty woli, aby dokonało się przejście od przedstawienia celu do wykonania. Takie postawienie sprawy wynikało z eksperymentalnych badań M. Dybowskiego nad sumą zachowań ludzkich i pozwalało uporządkować i poklasyfikować przeżycia składające się na bardzo złożony proces, poprzedzający wykonanie.

Uwagi Bretta nie świadczą o znajomości problematyki i badań podjętych przez M. Dybowskiego czy Acha. Są poza tym propozycją, która upraszcza problemy i zaleca dokonanie zbitki przeżyć, których odrębność uzasadniono przy pomocy różnorodnych badań eksperymentalnych.

Chociaż pojęcie woli i aktu woli zostało wzięte z psychologii ogólnej, to jednak oznaczone tymi terminami przeżycia nie są konstrukcjami mitycznymi, lecz są faktycznie obecne w psychice ludzkiej. Stanowią w tej psychice wysiłek, uczucie, aktualne przeżycie i przedstawienia, które funkcjonują dzięki wpływowi przeżyć determinujących.

Staranna analiza prac M. Dybowskiego każe uznać jego eksperymentalną argumentację, z której wynika faktyczność aktu woli i determinacji, oraz ich niesprawdzalność do siebie. Nie chodzi tu o obronę samych terminów, które zastąpić można innymi, lecz o to, że przeżycia nazywane aktami woli nie są konstrukcją myślową psychologa, lecz zaobserwowanym przez niego przeżyciem dającym się eksperymentalnie sprawdzić.

9. Wnioski.

Zestawiając pojęcia i problemy, które M. Dybowski przyjął z psychologii Tomasza, Acha i Michotte'a, a nawet Masłowa, z zagadnieniami, które zjawily się w wyniku stosowania badań eksperymentalnych, należy zauważyć, że M. Dybowski przyjął od innych psychologów pojęcie woli, wartości, motywacji, osobowości, urzeczywistnienia, które powiązał z aktualizacją

w ujęciu Maslowa. Dodał do zagadnienia aktualizacji problem dążeń uczuciowych.

Okazuje się, że M. Dybowski tymi badaniami eksperymentalnymi potwierdził obecność w człowieku przeżyć tradycyjnie nazywanych wolą. Odróżnił i poklasyfikował przeżycia stanowiące akt woli. Te składowe przeżycia aktu woli badał skonstruowanym przez siebie kwestionariuszem i testami „Pudełko” oraz „Kwadrat”. Rozwinął i eksperymentalnie zbadał motywację, wskazując, że częściej występują motywacje samoaktualizacji siebie w innych. Uzyskał szereg sprecyzowań wiążąc aktualizację z temperamentami. W samej motywacji omówił motywację chaotyczną, leniwą, skrupulatną oraz poziomą motywacji.

Badając osobowość wykazał, że wola jest jednym z jej czynników składowych i stanowi grupę przeżyć różną od działania intelektu i poznania zmysłowego. Przyjęte za innymi psychologami pojęcia i problemy wyznaczyły M. Dybowskiemu metodę badań eksperymentalnych. Znacząco to, że M. Dybowski tak skonstruował kwestionariusz i testy, by ujęły przeżycia nazywane wolą. Badając te przeżycia M. Dybowski odkrył ich złożoną strukturę. Omówił te przeżycia i poklasyfikował je. Ustalił też zależność jednych przeżyć od drugich.

Zespół przeżyć, od których zależą akty woli, nazwał determinacją. Determinacja oznacza więc te przeżycia, które różnią się od przeżyć nazywanych wolą. Nie można wobec tego zgodzić się z Brettem, że akty woli są tendencjami determinującymi. Nie są też „konstrukcjami mitycznymi”, lecz są faktycznie obecne w psychice ludzkiej.

Najważniejszym osiągnięciem badań M. Dybowskiego nad wolą jest ustalenie i odróżnienie formalnej oraz treściowej struktury woli. Tą strukturę stanowią odrębne przeżycia, które M. Dybowski scharakteryzował, poklasyfikował i wśród których ustalił zależności. Przy pomocy skonstruowanych przez siebie testów i kwestionariusza odkrył wśród przeżyć ludzkich zespoły różne od poznawania umysłowego i zmysłowego, i charakteryzując je uzupełnił danymi działaniami ludzkimi ogólnie ujęte przez Tomasza z Akwinu i innych psychologów zjawiska

psychiczne, nazywane wolą. W warsztacie badawczym M. Dybowskiego należy więc wyróżnić pojęcia i problemy zaczerpnięte z psychologii ogólnej, i opisy eksperymentalnie wykrytych przeżyć, które według M. Dybowskiego stanowią wolę. To, co M. Dybowski w fenomenologicznym badaniu formalnej strony woli nazywa ustaleniem pojęć, polega właśnie na odkryciu i opisanu przeżyć stanowiących wolę.

Wyróżnienie przez M. Dybowskiego formalnej i treściowej strony woli jest najważniejszym osiągnięciem jego badań przynajmniej z dwóch powodów:

1) M. Dybowski precyzyjnie rozbudowuje wiedzę o przeżyciach stanowiących wolę, odkrywa szereg relacji zachodzących między tymi przeżyciami, bada cechy prostego i złożonego działania woli, dostrzega zależność — między zespołem przeżyć od momentu przedstawienia celu do wykonania — od tego zespołu przeżyć, który nazywa determinacją; bada rodzaje i związany z tym stopień wahań. Te wszystkie ustalenia w stosunku do badań sprzed czasów M. Dybowskiego stanowią rozbudowany i udokumentowany dorobek naukowy psychologii woli.

2) Rozważając przeżycia stanowiące wolę w relacji do wahań M. Dybowski wyróżnia typy woli, a zestawiając motywację z motywami prakseologicznymi wykrywa typy motywacji. Te dwa zagadnienia mają duże znaczenie praktyczne. Pozwalają bowiem przeprowadzać planowe i posiadające naukowe uzasadnienie kształcenie woli. Kształcenie to polega na wprowadzeniu zmian w formalnej i treściowej stronie woli. Więcej przekształceń można osiągnąć w treściowej stronie woli wpływając na rozpoznanie i wybór wartościowszych motywów. Ten moment jest specjalnie ważny dla M. Dybowskiego, który wiele razy w swoich pracach mówi o praktycznym i wychowawczym celu swoich badań. Mówiąc inaczej, M. Dybowski uważa, że wyniki jego badań mogą być pożyteczne w pedagogice. Przyjęte przez niego od innych psychologów pojęcia zwróciły jego uwagę na określone zespoły przeżyć ludzkich i spowodowały skonstruowanie eksperymentów, pozwalających badać te przeżycia, i odwrotnie, odkrywane eksperymentami przeżycia, oka-

zały się o wiele bogatsze i zróżnicowane niż w momencie wyjściowym badań. Wynika z tego, że w sensie metodycznym korzystnie funkcjonowało zarówno wychodzenie w badaniach od przyjętych pojęć, jak i stosowanie eksperymentu, który pozwalał odkryć niesklasyfikowane dotąd przeżycia, stanowiące wolę. Można powiedzieć, że badania eksperymentalne, prowadzone przez M. Dybowskiego, stanowią samodzielne narzędzie odkrywania nieznanych dotąd zagadnień, mimo że impulsem i swoistym motywem ich podjęcia były przyjęte za innymi pojęcia.

Okazuje się, że badania M. Dybowskiego dotyczące przeżyć, stanowiących część osobowości, nie tylko wzbogacają psychologię woli teoretycznymi i eksperymentalnymi wynikami, lecz że także nie odrywają się od całościowej wizji człowieka. Stanowią z tej racji ciekawy materiał dla antropologii filozoficznej. Można ten moment także uznać za ważne osiągnięcie badań M. Dybowskiego przy takiej koncepcji psychologii eksperymentalnej, która nie powinna oderwać się od antropologii filozoficznej.

Bibliografia prac M. Dybowskiego ¹²

a) Prace naukowe (badania eksperymentalne)

1. Comment former la volonté. Essai sur la force de la volonté, *Kwartalnik Psychologiczny* 8 (1936), 63—88.
2. Conditions for the appearance of hypnagogic visions, *Kwartalnik Psychologiczny* 11 (1939), 1—34.
3. Dojrzewanie woli, jej opóźnienie i przyspieszenie, *Kwartalnik Psychologiczny* 13 (1947), 40—58.
4. Downey will-temperament test adn... questionnaire experiment, *Kwartalnik Psychologiczny* 4 (1933), 1—23.
5. Działanie woli, Poznań 1946.

---

¹² Bibliografia prac M. Dybowskiego została zestawiona na podstawie podanych przez niego dwóch wykazów bibliograficznych: DW, 237—238 i TM, 230—231, oraz na podstawie własnych poszukiwań w polskich czasopismach, jak np. *Katecheta*, *Ateneum Kapłańskie*, *Roczniki Filozoficzne*.

6. Formowanie woli, Poznań 1950.
7. New types of will change, *Kwartalnik Psychologiczny* 2 (1931), 173—205.
8. La formation de la volonté et les races, *Kwartalnik Psychologiczny* 9 (1937), 13—28.
9. L'influenza della paura sui risultati del lavoro ed i modi di dominarla, *Arch. Psicol. Neurol. Psichist*, 1 (1940).
10. O formowaniu woli na podstawie wyników badań eksperymentalnych, *Kwartalnik Psychologiczny* 14 (1948) nr 3—4, 68—74.
11. O objawach oporu, *Kwartalnik Pedagogiczny* 7 (1935) nr 1, s. 42—55.
12. Opor dziecka i perseweracja, *Kwartalnik Psychologiczny* 7 (1935), 153—196.
13. O sposobie obserwowania dzieci, *Kwartalnik Psychologiczny*, 7 (1935), 123—153.
14. O typach woli, Lwów 1928, wyd. I; Poznań 1947, wyd. II.
15. O sposobach występowania celów życiowych, *Roczniki Filozoficzne XVI* (1968) z. 4, 91—110.
16. O typach motywacji, Poznań 1965.
17. Perseveration as measure of negativism, and its estimation by means of photographs, *Kwartalnik Psychologiczny* 6 (1936), 221—236.
18. Resolution and its role in activity, *Kwartalnik Psychologiczny* 6 (1936), 337—356.
19. The investigation of energetic resolution, *Kwartalnik Psychologiczny* 10 (1938), 4—27.
20. Testy do badania typów woli, *Psychotechnika* 7 (1933), z. 1, 31—44 i z. 2, 63—97.
21. Wpływ woli i typu antropologicznego na otamowanie strachu, Poznań (nadbitka) 1947, 1—36.
22. Zależność wykonania od cech procesu woli, *Polskie Archiwum Psychologii* 1 (1926), 23—42.

b) popularne

1. Czy warto wysilać się w życiu, *Katecheta*, 4 (1960), nr 4, 273—286.
2. Jak rozpoznać typy motywacji, *Katecheta*, 10 (1960), nr 2, 35—39.
3. Jak poprawić braki nastroju i uczuć w działaniu, *Katecheta*, 2 (1958) nr 6, 473—483.
4. Jak poprawić wahliwość woli u melancholików, *Katecheta* 3 (1959) nr 2, 101—116.
5. Jak poprawić wahliwość w wyborze, *Katecheta*, 4 (1960) nr 2, 89—100.

6. Jak poprawić wolę choleryków, *Katecheta*, 3 (1959) nr 4, 283—297.
7. Jak poprawić wolę sangwiników, *Katecheta*, 3 (1959), nr 3, 179—193.
8. Metodyczne błędy w wychowaniu, *Kwartalnik Pedagogiczny* 3 (1931), 38—41.
9. Najczęściej spotykane braki woli, *Katecheta*, 2 (1958) nr 5, 373—381.
10. O energicznym postanowieniu, *Kwartalnik Pedagogiczny* 8 (1937) nr 3—4, 65—74.
11. Poprawa woli u flegmatyków, *Katecheta*, 3 (1959) nr 5, 390—403.
12. Przedstawienie celu a poznanie człowieka, *Ateneum Kapłańskie*, 62 (1969) z. 2, 153—163.
13. Rasizm przeciw Słowiańszczyźnie, *Miesięcznik Katechetyczny*, 28 (1937) z. 3, 105—109.
14. Wola i natura. Badanie i kształcenie woli, *Katecheta*, 5 (1961) nr 4, 205—212.
15. Wola i natura. Słabość woli u Polaków. Badania. *Katecheta*, 5 (1961) nr 3, 129—134.
16. Wychowawcza rola typów motywacji, *Katecheta*, 11 (1967) nr 1, 14—17.
17. Z psychologii woli. O decyzji. *Katecheta*, 6 (1962) nr 1, 29—34.
18. Z psychologii woli. O postanowieniu. *Katecheta*, 6 (1962) nr 3, 126—135.

c) Prace nieopublikowane

1. Badanie i kształcenie woli w czterech liceach.
2. Dojrzewanie woli.
3. Kształcenie woli.
4. O formowaniu woli na podstawie wyników eksperymentalnych.
5. O motywacji.
6. Testy do badania woli. Test II. „Pudełko”.
7. Testy do badania woli. Test III. „Kwadrat”.
8. Wpływ woli i rasy na opanowanie strachu.

Opracowania

1. Brett G. S., Historia psychologii, tłum. Janina Makota, Warszawa 1969.
2. Bielak F., Przegląd piśmiennictwa, Ks. dr M. Dybowski: O typach woli, *Przegląd Powszechny* 45 (1928) s. 102.
3. Leszczuk B., Płużek Z., Psychologia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1918—1968, *Roczniki Filozoficzne*, 16 (1968) z. 4, 5—50.

4. Łobocki M., Z kroniki studium filozoficzno-psychologicznego przy Wydziale Filozofii KUL, *Roczniki Filozoficzne* 4 (1958) z. 4, 141—144.

5. Mielczarska W., Metody odnajdywania typów w psychologii doświadczalnej, *Roczniki Filozoficzne*, 4 (1954) 107—122.

6. Pastuszka J., Recenzja: Dybowski Mieczysław, O typach motywacji, *Roczniki Filozoficzne* 14 (1966) z. 4, 149.

7. S. R., Recenzja: Dybowski M., O typach motywacji, Poznań 1965, *Katecheta*, 9 (1965) nr 4, 189.

8. Reutt J., Wpływ przedstawiania celu na wykonanie (praca niepublikowana cytowana przez M. Dybowskiego w DW, s. 240).

DE L'EXAMEN DE LA VOLONTÉ DANS LES OEUVRES DE M. DYBOWSKI

L'anthropologie philosophique, c'est la cultivation de la science de l'homme de telle façon que, dans le domaine de la conception classique de la science, on tend à coordonner la relation entre la métaphysique et la psychologie expérimentale.

L'examen de la volonté auquel s'est voué M. Dybowski est une tentative intéressante pour l'anthropologie philosophique contemporaine, qui est en train de se former. Les oeuvres de M. Dybowski consistent en une jonction spécifique des conceptions métaphysiques et expérimentales.

La volonté étant un procès assez vaste, embrassant une quantité d'expériences vécues, M. Dybowski en vint à conclure que certaines d'entre elles peuvent être examinées sous leur aspect formel, tandis que la valeur de l'action de la volonté peut être évaluée chez les autres. L'examen de la volonté a été entrepris à cet effet par M. Dybowski et cela dans deux directions: 1) l'examen de l'aspect formel de la volonté, 2) l'examen de la volonté sous l'aspect de sa teneur.

En examinant l'aspect formel de la volonté M. Dybowski avait établi la force de la volonté, son endurance, l'esprit de la méthode, les conséquences de l'action, la constance dans les décisions et les résolutions, ainsi que dans l'exécution. Dans cet examen il a discerné la conception phénoménologique (notions et termes déterminant la volonté), la conception causale (dépendance des traits caractéristiques les uns des autres), et la conception dynamique (relation entre l'exécution et le dessein et l'exécution potentielle).

Tout en examinant la substance de la volonté M. Dybowski s'est occupé de l'activité humaine dans ses propriétés, ses défauts, ses particularités etc. Il a distingué ici l'analyse de la valeur des motifs et

du dessein, ainsi que le problème de la motivation, autrement dit du rapport entre les motifs et l'exécution.

M. Dybowski a de plus examiné la structure des événements composés, vécus par la volonté (procès, action, tempérament), il s'est aussi occupé de l'aspect normatif, c'est-à-dire du problème quels devraient être les événements vécus par la volonté du côté de leur substance et de leur forme, afin de pouvoir assurer l'obtention des résultats voulus dans la formation de la volonté.

D'après M. Dybowski la volonté est un ensemble d'événements vécus, divers quant à leur qualité. Ces événements se divisent en événements internes et externes. Les événements vécus internes, constituant la volonté, ce sont ceux qui ont lieu dans la psychique de l'homme et notamment: l'acte de la volonté, la décision avec choix et enfin la résolution. Les événements vécus externes, constituant la volonté, consistent en leur manifestation en dehors des phénomènes psychiques. C'est là l'exécution d'un acte simple, ou bien la réalisation du choix accompli.

Ces deux groupes d'événements vécus sont appelés par M. Dybowski indépendants. A côté de ceux-ci il discerne aussi les événements vécus dépendants, parmi lesquels il classe p.ex. l'effort, ou bien les événements vécus actuellement. Il semble que ce que l'on appelle événements vécus indépendants, consistent avant tout en une structure de la volonté conçue d'une manière psychologique, tandis que les événements vécus dépendants, sont le résultat d'une liaison de la volonté ainsi structurée, avec d'autres événements vécus — psychiques, de l'homme.

La conception de la volonté admise d'après St. Thomas d'Aquin assigne à M. Dybowski des méthodes expérimentales qui l'amènent à constater la présence de la volonté en tant qu'élément de la personnalité. Cette assignation des méthodes expérimentales par la conception de la volonté, consiste en ce que M. Dybowski construit p.ex. le questionnaire et assortit les questions d'une telle manière, qu'il lui est possible, avec leur concours, d'examiner les événements désignés par le terme „volonté”.

Ce sont les événements théoriques qui sont le point de départ des examens de la volonté dont s'est occupé M. Dybowski, tandis que les examens expérimentaux sont quelque chose de secondaire, qui confirme les résultats de l'analyse. Ces examens ne sont guère une addition superflue. Ils permettent à M. Dybowski d'introduire des différenciations complémentaires des qualifications et des causes, ils lui rendent possible aussi de constater la présence chez l'homme des choses vécues, appelées volonté.

La valeur scientifique des examens expérimentaux accomplis par M. Dybowski, n'est pas amoindrie par le fait qu'ils confirment la justesse

de la psychologie de la volonté, élaborée par St. Thomas d'Aquin. Ces examens ont de la valeur de par eux-mêmes. Les conceptions dues à d'autres psychologues ont attiré l'attention de M. Dybowski sur des groupements dédétérminés d'événements vécus par l'homme et ont suscité la construction des expériences qui rendent possible l'examen de ces événements. A l'inverse, les événements vécus, découverts au moyen de ces expériences, se sont avérés bien plus riches et différenciés qu'ils ne l'ont été au point de départ de ces examens. On peut dire, que les examens expérimentaux accomplis par M. Dybowski constituent un instrument indépendant servant à découvrir des événements et des problèmes jusque là inconnus et non classés, nonobstant qu'ils furent intentés par suite d'une impulsion et d'un motif spécifique, résultant des conceptions admises à la suite d'autres psychologues.

Les examens sur la volonté réalisés par M. Dybowski enrichissent donc la psychologie par les résultats théoriques et expérimentaux et ne se détachent pas de la vision totale de l'homme. Ils constituent, grâce à cela, un matériel intéressant pour l'anthropologie philosophique.